

Сутність та зміст поняття духовності в педагогічній спадщині М. І. Пирогова

Прищак М. Д., Тихонова Д. В.

Вінницький національний технічний університет (м. Вінниця)

Результатом економічних, політичних, соціальних змін в Російській імперії в 50-х і 60-х роках XIX ст. стала трансформація свідомості суспільства. Основою її були “корінні” питання життя, питання сутності людського буття, можливостей розвитку особистості і можливостей впливу на розвиток, актуалізацію тих чи інших смислів буття людини.

Соціально-політичні, економічні реформи активізували просвітницький рух. Як зазначала Софія Русова, “з моменту визволення, в березні 1861 р., усі кинулись до просвіти, найкращі люди брались навчати, а люди бігли у школу за тим хлібом духовним, якого їм так давно бракувало” [6, 40].

Звідси і загострення інтересу до проблем педагогіки, виховання, що ставало головним “питанням життя” (Пирогов). Інтерес до проблем виховання, зі своєї сторони ставив ряд питань, які вимагали відповіді. Це питання смислових аспектів людського буття, ідеалу, цілей виховання та навчання. Якою повинна бути “нова людина” (Чернишевський), “істинна людина”, “внутрішня людина” (Пирогов), “людина в людині” (Ушинський)?

М. Пирогов був першим з вітчизняних педагогів, хто в другій половині XIX століття загострив увагу на проблемі необхідності вирішення “питання життя” – питання смислових аспектів людського буття – і поставив питання духовності як методологічної основи навчання та виховання.

На думку К. Ушинського, у статтях М. Пирогова “показується весь той тісний зв’язок, що існує між вихованням і філософськими науками і якого у нас так уперто багато хто не хоче зрозуміти. М. І. Пирогов перший з нас поглянув на справу виховання з філософського погляду і побачив у цьому не питання шкільної дисципліни, дидактики або правил фізичного виховання, а найглибше питання людського духу – “питання життя”, і справді, це не тільки питання життя, а найбільше питання людського духу” [7, 291].

Відомий педагог, не даючи чіткого визначення поняття “духовність”, аналізує проблему духовності людини через смислові та цільові аспекти буття. Найсуттєвішим атрибутом духовної натури людини є, на його думку, “бажання вирішити питання життя про ціль буття”. Історія людства – це намагання вирішити дане питання. І людство знайшло відповідь на нього в “Откровенні”. І здавалось би, йому залишалось тільки одне – іти з переконанням і вірою даним шляхом. Але, як зазначає вчений, пройшли століття, а все залишилось “як було за днів Ноевих” (Матф. розд. XXIV, 37) [1, 30].

Проте є багато людей, які чітко усвідомлюють і можуть поставити собі питання: в чому

повинна бути ціль нашого життя? Яке наше призначення? До чого ми покликані? Що ми повинні шукати?

Відповідь на ці питання вже дає “Откровення”, яке сутністю буття людини визначає духовність. Але практика суспільного життя показує, що дана ціль на шляху своєї реалізації зустрічає багато перешкод, однією з яких є матеріальні пріоритети розвитку самого суспільства. І тому виникає питання, якою повинна бути людина, щоб реалізувати вище призначення свого життя.

М. Пирогов намагається відповісти на це питання, відштовхуючись від дискусії, яка відбулась в суспільстві, про те, якою повинна бути сучасна людина, які знання, а звідси і освіта, їй потрібні: загальнолюдські чи спеціальні або реальні, ми повинні готувати дітей до того, щоб “бути людиною” чи нам потрібні тільки “негоціанти, солдати, механіки, моряки, лікарі, юристи, а не люди” [1, 29].

Вчений виходить з того, що в першу чергу потрібно “бути людиною”, бути “істинною людиною”, “справжньою людиною” [1].

У своїй доповіді, при відкритті Рішельєвського ліцею, М. Пирогов зазначає, що вже настав той час, коли ми всі усвідомлюємо, що головною запорукою, основою майбутнього добробуту нашого суспільства повинно бути виховання наших дітей і частково перевиховання нас самих. Тому кожен батько, віддаючи свою дитину в школу, повинен сказати: “Я всім жертвую заради моєї дитини і нічого іншого не вимагаю від вихователів, лише те, щоб вони *зорієнтували* мою дитину бути людиною”. І нехай кожен з вихованців розпочне свою освіту, слідуючи словам батька: “Не шукай нічого іншого, як бути людиною в справжньому розумінні цього слова”. А кожен вихователь, який проникся високою метою свого земного призначення, скаже: “Я не шукаю нічого іншого, як зробити людьми моїх вихованців”. Як підкреслює далі Микола Іванович, ідеал виховання міститься в словах батька сину: “Шукай бути і будь людиною”. В них виражається одна головна думка виховання: “Навчіть дітей, з ранніх літ, підпорядкувати матеріальний бік життя моральному і духовному” [2, 44 – 45]. Тільки це дасть змогу вивести людство з хибного і небезпечного стану, стану, коли меркантильні, почуттєві, матеріальні інтереси домінують над духовними і коли людина живе у розладі з вічними істинами, з істинами святими, чистими, високими.

Вчений бачить три шляхи виходу з даної ситуації, це: 1) погодити морально-релігійні основи виховання з сучасним напрямком розвитку суспільства; 2) змінити напрям розвитку суспільства; 3) приготувати нас вихованням до внутрішньої боротьби, неминучої і рокової, давши нам всі способи і всю енергію витримати нерівний бій.

Іти першим шляхом, це означало би викривити те, що нам залишилось на землі святого, чистого і високого. Адже ми не можемо зводити високе до низького і погоджувати вічні істини наших морально-релігійних начал з меркантильними і почуттєвими інтересами, які домінують у суспільстві. Змінити напрям розвитку суспільства це справа “Промислу” і часу. На думку М. Пирогова, нам залишається третій шлях. Він хоча й важкий, але можливий. І підготувати нас з молодих років до цієї боротьби, – це означає “зробити нас людьми” [1, 36], зробити істинними,

справжніми людьми.

Третій шлях – це і є шлях духовності, шлях розгортання, актуалізації вічних істин як становлення “внутрішньої людини”. Педагог з пафосом закликає: “Дайте виробитися і розвинутися внутрішній людині! Дайте їй же і засоби підкорити собі зовнішню і у вас будуть і педагоги, і солдати, і моряки, і юристи, а головне – у вас будуть люди і громадяни” [1, 37].

“Внутрішня людина”, що і є поєднанням в собі вічних істин, істин світлих, чистих і високих, є сутністю “істинної людини”, є її духовністю. Як бачимо, поняття “внутрішня людина” підтверджує, що смыслом, сутністю, ціллю людського буття є духовність, яка і повинна бути кореневим, сутнісним, рушійним чинником не тільки людини взагалі, але й людини реальної, практичної, що вирішує конкретні, практичні, професійні, суспільні та інші проблеми життя.

Маючи “позитивістський” досвід у своєму житті, вчений не намагався дати прості відповіді на питання смислу людського життя, сутності духовності, звівши їх до простих релігійних істин. Якщо логіка трансформації свідомості філософів, педагогів мала напрям від догматично-релігійної до секулярної, то М. Пирогов, в певній мірі, проходив зворотний шлях – від секулярної свідомості до релігійної. Це і є причиною, на нашу думку, певної “обережності” вченого у конкретизації тих питань, що виходять на проблеми релігійного, трансцендентного. Тому, будучи за формою релігійним, поняття духовність у М. Пирогова є результатом буттєвої повноти, цілісності як релігійного, так і секулярного, як трансцендентного, так і технологічного, виховного. “Вічні істини”, “високе і святе”, “авторитет”, скоріше у педагога є свого роду регулятивними, телеологічними ідеями, чистими формами, є недосяжною формою духовності.

З одного боку, смислові аспекти людського буття, духовність визначаються “Откровенням”, творець наділяє людину благим, і духовність визначається “вічними істинами”, а з іншої, умовою духовності людини, умовою істинної, справжньої людини є наявність від природи хоч яких-небудь задатків розуму і почуття. Це говорить про те, що трансцендентні фактори духовності мають не однозначно релігійний аспект, хоча М. Пирогов вважає, що природні задатки є “благими дарами творця”. Але трансцендентні аспекти духовності – “людські здібності”, “добрі нахили”, “все блага” є тільки певними можливостями духовного, а для їх реалізації, актуалізації потрібна друга умова – виховна, щоб не зробити обдарованих безглуздими прихильниками мертвої букви, завзятими супротивниками необхідного на землі авторитету, прихильниками грубого матеріалізму, захопленими марнотратцями почуття і волі і холодними адептами розуму [1, 41].

Тому ми можемо визначити духовність у М. Пирогова як складну синтетичну сутність трансцендентного і технологічного, в основі якої лежить чисте і святе божественне начало.

Вчений, визначаючи поняття духовності через аксіологічні виміри, характеризує “істинну, справжню людину” як моральну натуру, яка “широко любить правду”, яка сповідує “вічні істини”, “святі, чисті, високі” [1, 46].

Але, як вважає К. Ушинський, відповідь на питання “високе і святе”, на якому М. Пирогов повинен був би окремо зупинитися, якщо хотів, щоб усі зрозуміли його цілком і

однаково, не висловив з достатньою виразністю [7, 290].

На рівні екзистенційному, особистісному, психологічному духовність людини є розгортанням, розвитком цілковито і всебічно всього благого, чим наділив людину творець, розгортанням “таємничого джерела” – духу, який і створює духовний світ людини [4, 95].

Дане розгортання є процесом “глибокого і проникливого погляду у себе”, “проникнення у глибини своєї душі” [1, 47 – 48], “копанням” у тайниках своєї душі [1, 35] є процес самопізнання.

Механізмом даного розгортання, на нашу думку, педагог визначає розвиток розуму, почуттів, моральної волі, досягнення всебічного розвитку здібностей і добрих нахилів дитини.

Рушійним чинником цих процесів є натхнення. Без натхнення, на думку вченого, немає волі, без волі немає боротьби, а без боротьби – ницість і свавілля. Без натхнення розум слабкий і короткозорий. Через натхнення людина проникає в глибину своєї душі й, один раз проникнувши, виносить переконання, що в ній існує щось заповітно-святе, відкриває таємниче джерело – дух. Світле й урочисте, воно робить розум сильним і далекозорим, як святковий одяг, обгортає дух, спрямовуючи його на небо.

Як зазначав К. Ушинський, “підготувати людину до щирої боротьби з собою і з життям – ось здається головна мета виховання, як розуміє її М. І. Пирогов. Не накидання своїх переконань, своїх ідей дитині, але пробудження в ній жадоби цих переконань і мужності до оборони їх як від власних низьких прагнень, так і від інших – ось той виховний ідеал, який, скільки ми розуміємо вимальовується авторові, коли він писав свої “Питання життя” [7, 289 – 290].

М. Пирогов був прихильником й провідником гуманного ставлення до будь-якої людської особистості, глибокої поваги до її гідності. Його діяльність на посаді попечителя Одеської та Київської навчальної округи в значній мірі сприяла поширенню гуманістичних стосунків між наставниками та вихованцями.

Наставник, який хоче зробити людьми своїх вихованців, віддає перевагу духу над формою, живій думці над мертвою буквою. Він бачить в науці не тільки збірник знань, а й могутній засіб впливу на моральну сторону виховання дитини. Реалізуючи дану мету, вчитель не заставить дитину вивчати науку *одними вустами*, але направить її на розвиток тієї чи іншої душевної здібності.

Показовою є промова педагога “При прощанні зі студентами університету св. Володимира”, яка є своєрідним закликком справжнього вчителя молодого покоління гуманно ставитися до кожної людини, до відкритості, довірливості, правдивості, чуйності та щирості в стосунках з підростаючим поколінням.

“Я належу до тих щасливих людей, – виголошував М. І. Пирогов – які добре пам’ятають свою молодість.... Від цього я, старіючи, не втратив здатності розуміти й чужу молодість, любити її і, головне, поважити її... Між іншим, хто не забув своєї молодості та вивчив чужу, той не міг не розрізнити і в її захопленнях устремлінь високих і благородних, і не міг не відкривати і в її поривах явищ тієї грізної боротьби, яку належить вести людському духу за дороге йому

устремління до істини та досконалості” [3, 433 – 434].

Висновки

На основі здійсненого аналізу можемо зробити висновок, що М. Пирогов розуміє духовність як стан “відкриття”, “спрямування”, розгортання, “таємничого джерела” – духу, як поєднання людини з вічними, святими, чистими, високими божественними істинами на основі натхнення (самотворчості) [5].

Література

1. Пирогов Н. И. Вопросы жизни / Н. И. Пирогов // Избранные педагогические сочинения. – М. : Педагогика, 1985. – С. 29 – 51.
2. Пирогов Н. И. Новоселье лицея. / Н. И. Пирогов // Собрание литературных статей. – Одеса : Городская типография, 1858. – С. 39 – 47.
3. Пирогов Н. И. Речи сказанные Н. И. Пироговым / Н. И. Пирогов // Сочинения в 2-х т. – СПб. : Тип. М. М. Столюсевича, 1900. – Т. 1. – С. 427 – 445.
4. Пирогов Н. И. Школа и жизнь / Н. И. Пирогов // Избранные педагогические сочинения. – М. : Педагогика, 1985. – С. 198 – 209.
5. Прищак М. Д. Генеза поняття духовності в педагогічній думці України (друга половина XIX – 20-ті роки XX століття): монографія / М. Д. Прищак. – Вінниця : УНІВЕРСУМ-Вінниця, 2008. – 172 с.
6. Русова С. Ф. Просвітницький рух на Україні в 60-х роках / С. Ф. Русова // Світло. – 1911. – № 6. – С. 34 – 42.
7. Ушинський К. Д. Педагогічні твори М. І. Пирогова / К. Д. Ушинський // Вибрані педагогічні твори в 2-х т. – К. : Рад. школа, 1983. – Т.1. – С. 134 – 181.